

WYNIKI PRODUKCYJNE I WARUNKI EKONOMICZNE FUNKCJONOWANIA GOSPODARSTW ROLNYCH (NA PRZYKŁADZIE REGIONU PÓŁNOCNO-ZACHODNIEGO) ¹

Bogdan M. Wawrzyniak, Bolestaw Wojtasik

Katedra Doradztwa w Agrobiznesie,
Akademia Techniczno-Rolnicza im. J.J. Śniadeckich w Bydgoszczy

Wstęp

Możliwości rozwoju gospodarstw rolnych są uwarunkowane różnymi czynnikami. Obok różnic wynikających z odmiennych struktur agrarnych, duże znaczenie ma charakter własności. W skali kraju 19,3% gospodarstw prowadzonych było przez kobiety, 6,3% przez osoby starsze, będące w wieku poprodukcyjnym, 6,7% przez osoby samotne. Ponadto 24,4% gospodarstw nie miało inwentarza żywego, a 30,8% nie posiadało ciągników i maszyn rolniczych.

Gospodarstwa niepełne pod względem czynnika ludzkiego lub kapitału nie mogą konkurować na rynku rolnym.

W pejzażu wiejskim pojawia się coraz więcej gospodarstw, które zatracają swój czysto rolniczy charakter, a ich miejsce zajmują gospodarstwa pluralistyczne o mieszanym źródle dochodów (KRUS, praca pozarolnicza itp.). Nowe zjawiska w rolnictwie polskim wymagają ciągłego śledzenia kierunku zmian i ustalania przyczyn tych różnicowań.

Materiał i metody badawcze

Poznanie rzeczywistych możliwości produkcyjnych rolnictwa należy do podstawowych kanonów strategii rozwoju. Rolnictwo może tkwić na pozycji „stagnacja”, bez podejmowania prób wyjścia poza próg niemożności, bądź też oczekiwać na bodźce, które pchną rozwój na nowe tory.

Rolnictwo północno-zachodniej Polski reprezentuje sobą typ rolnictwa „uśpionego”, które dysponuje ogromnymi połaciami ziemi popegeerowskiej, które tylko w części są racjonalnie wykorzystane, ze skłonnością do przekazywania części pod zalesianie. W grupie przyjętych do badań 5 województw północno-zachodnich (kujawsko-pomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie) tylko woj. kujawsko-pomorskie i wielkopolskie charakteryzują

¹ Grant nr 1 H02 E 06426.

się strukturą agrarną bez większego nasycenia gospodarstwami wielkoobszarnymi. Z kolei nowi gospodarze dawnych PGR muszą stopniowo przystosować się do nowej sytuacji.

Celem badań było poznanie czynników wpływających na możliwości produkcyjne rolnictwa na przykładzie regionu o dużym potencjale w postaci ziemi i zasobów pracy. Badania te oparto jedynie o wyniki produkcyjne i warunki ekonomiczne funkcjonowania gospodarstw rolnych.

W badaniach zastosowano głównie metody statystyczne, wyrosłe na bazie powszechnego spisu rolnego z 2002 r.

Wyniki w zakresie produkcji rolniczej

Wyniki produkcyjne stanowią syntetyczny wskaźnik, w którym ogniskują się określone procesy wytwórcze zmierzające do osiągnięcia końcowego rezultatu. Jak wiadomo, zasadniczym elementem procesu produkcji są nakłady oraz efekty. W istocie proces produkcji można sprowadzić do przekształcenia nakładów na ogólnie pojęte wyniki. A zatem można stwierdzić, że dany proces produkcji przebiega tym sprawniej, im przy danych nakładach uzyskać można lepszy wynik produkcyjny.

Wyniki procesu produkcyjnego stanowią wytworzone dobra materialne w gospodarstwie. Można je przedstawić za pomocą miar naturalnych, bądź też w jednostkach zbożowych.

Struktura użytków rolnych obrazuje udział poszczególnych rodzajów upraw występujących w gospodarstwie w ogólnej ich powierzchni. Struktura ta mówi nam o sposobie wykorzystania ziemi w gospodarstwie, a zarazem o kierunkach produkcji.

W badanym regionie system produkcji roślinnej uległ zasadniczym zmianom. W strukturze zasiewów zdecydowanie przeważały zboża (72%). Ich udział rósł wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa. Udział roślin przemysłowych wynosił 6,4% i także zwiększał się w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa. Ograniczeniu ulegały udziały ziemniaków i roślin pastewnych.

Plony głównych ziemiopłodów są z natury rzeczy zróżnicowane przestrzennie i uzależnione od klasy gleby, stosunków wodnych, przebiegu klimatu i stosowanych środków produkcji. Plony podstawowych zbóż osiągnęły w badanym regionie ponad 34,2 dt·ha⁻¹, przy czym były najniższe w woj. warmińsko-mazurskim (30,8 dt·ha⁻¹). Średnia dla regionu była wyższa o 1,8 dt·ha⁻¹ niż dla całego kraju, co jest informacją istotną dlatego, że przeliczając to przez powierzchnię zasiewów, otrzymamy wysoką produkcję globalną.

Natomiast mniej istotna była nadwyżka w plonach przy ziemniakach (+19 dt·ha⁻¹) i burakach cukrowych (+22 q·ha⁻¹). W pozycji rzepak i rzepik plony utrzymywały się na poziomie średnim krajowym (tab. 1).

Wpływ na uzyskiwany poziom produkcji miały między innymi stosowane środki produkcji, w postaci głównie nawozów mineralnych. Początkowy, ogólny spadek nawożenia w stosunku do lat 80. oceniono pozytywnie w kategoriach ekologicznych, mniej zaś pozytywnie w aspekcie skutków plonotwórczych. Po chwilowym załamaniu stosowania tego czynnika, rolnicy w miarę możliwości finansowych wracali do przedtem stosowanego poziomu nawożenia mineralnego.

Tabela 1; Table 1

Plony głównych ziemiopłodów w 2002 r. (dt·ha⁻¹)
Yields of basic crops for 2002 (dt·ha⁻¹)

Województwo Province	Zboża Cereals	Ziemniaki Potatoes	Buraki cukrowe Sugar beets	Rzepak i rzepik Rape and agri- mony
Kujawsko-pomorskie	35,6	204	455	25,2
Pomorskie	34,4	246	507	19,7
Warmińsko-mazurskie	30,8	193	466	19,6
Wielkopolskie	35,4	198	471	21,2
Zachodniopomorskie	35,0	219	428	20,8
Średnio; Mean	34,2	212	465	21,3
Kraj; Country	32,4	193	443	21,7
Różnica; Difference	+1,8	+19	+22	-0,4

Źródło; Source: [GUS 2004]

W badanym regionie najwyższy poziom dawek nawozów mineralnych zano-towano w woj. pomorskim (138,0 kg·ha⁻¹) i wielkopolskim (132,1 kg·ha⁻¹). Region jako całość zużywał więcej o 20,4 kg·ha⁻¹, niż cały kraj (tab. 2).

Tabela 2; Table 2

Zużycie nawozów mineralnych w 2002 r. (kg·ha⁻¹)
Mineral fertilizers' consumption in 2002 (kg·ha⁻¹)

Województwo Province	Ogółem Total	W tym; Including		
		azotowe nitrogen	fosforowe phosphorus	potasowe potassium
Kujawsko-pomorskie	132,1	87,3	18,7	26,1
Pomorskie	138,0	63,4	31,8	42,8
Warmińsko-mazurskie	77,0	47,3	12,2	17,5
Wielkopolskie	107,0	64,0	19,7	23,3
Zachodniopomorskie	114,0	65,7	18,1	30,2
Średnio; Mean	113,6	65,5	20,1	27,9
Kraj; Country	93,2	51,0	18,9	29,3
Różnica; Difference	+20,4	+14,5	+1,7	+4,6

Źródło; Source: [GUS 2004]

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, jakie możliwości rzeczywiste tkwią w gospodarstwach rolnych, sięgnięto do opracowań przygotowanych przez IUNG [KRASOWICZ, IGROS 2003]. Intencjonalnie czujemy, że potencjał tkwiący w każdym gospodarstwie nie jest w pełni wykorzystany i przy zastosowaniu dodatkowych nakładów można by uzyskać dodatkowe korzyści.

Okazuje się, że relacje plonu rzeczywistego do potencjalnych możliwości wynoszą średnio w regionie 62,6% i są zbliżone do średniej krajowej (66,0%).

Plony zbóż mogłyby być wyższe średnio o 13,9 dt·ha⁻¹ od dotychczas osiąga-nych, a więc mniej niż w skali kraju (14,7), (tab. 3).

Produkcja zwierzęca stanowi równorzędny dział w stosunku do produkcji roślinnej, przy czym w niektórych przypadkach nawet przeważała w uzyskiwanych dochodach rolniczych. W badanym regionie największym погоłowiem bydła mogły

wykazać się woj. wielkopolskie (39,6 szt.·100 ha⁻¹ UR) i kujawsko-pomorskie (37,6 szt.·100 ha⁻¹ UR). W pozostałych województwach o dużych połaciach ziemi obsada była stosunkowo niska, co przyczyniło się do tego, że wskaźnik dla regionu był niższy niż dla kraju (-3,3%).

Tabela 3; Table 3

Rzeczywiste i potencjalne plony zbóż oraz ogółu roślin uprawnych
(w jednostkach zbożowych)

Real and potential yields of cereals and the crops in total (cereal units)

Województwo Province	Zboża; Cereals				Wszystkie rośliny łącznie; Crops in total	
	średnie plony 1999–2001 w stosunku do kraju (%) average yields 1999–2001 in relation to the country (%)	średnie plony 1999–2001 (dt·ha ⁻¹) average yields 1999–2001 (dt·ha ⁻¹)	relacja plonu rzeczywistego do możliwości (%) real to potential yield ratio (%)	plon zbóż (dt·ha ⁻¹) możliwy do osiągnięcia potential yields of cereals (dt·ha ⁻¹)	plon średni z lat 1999–2001 average yield 1999–2001	plon potencjalny wszystkich roślin potential yield of crops in total
Kujawsko-pomorskie	106	30,2	69	43,8	37,0	53,6
Pomorskie	101	28,8	66	43,6	33,5	50,7
Warmińsko-mazurskie	96	27,4	61	44,9	33,0	54,0
Wielkopolskie	113	32,2	78	41,8	41,0	52,5
Zachodniopomorskie	108	30,8	69	44,6	32,0	46,4
Kraj; Country	100	28,5	66	43,2	34,0	51,5

Źródło; Source: [ZEGAR (red.) 2003]

Podobną sytuację odnotowano przy rozpatrywaniu pogłowia trzody chlewnej i tutaj powtarzają się pozytywnie dwa wymienione wyżej województwa (wielkopolskie 264,1 sztuk·100 ha⁻¹ UR i kujawsko-pomorskie 201,2 sztuk·100 ha⁻¹ UR). Najniższy stan pogłowia zwierząt gospodarskich zanotowano na terenie woj. zachodniopomorskiego (tab. 4).

Tabela 4; Table 4

Pogłowie zwierząt gospodarskich w szt.·100 ha⁻¹ UR w 2002
Livestock density (leads per 100 ha agr. land) in 2002

Województwo Province	Bydło; Cattle		Trzoda chlewna; Pigs	
	w tys. szt. th. heads	na 100 ha per 100 ha	w tys. szt. th. heads	na 100 ha per 100 ha
Kujawsko-pomorskie	415,4	37,6	2224,2	201,2
Pomorskie	201,2	23,1	1042,8	119,9
Warmińsko-mazurskie	391,9	34,7	861,0	76,3
Wielkopolskie	720,6	39,6	4805,5	264,1
Zachodniopomorskie	122,6	12,1	623,7	61,5
Razem; Total	1851,7	29,4	9557,2	144,6
Kraj; Country	5532,7	32,7	18628,9	110,2
Procent; %	34,5	-3,3	51,3	+34,4

Źródło; Source: [GUS 2004]

Warunki ekonomiczne funkcjonowania gospodarstw rolnych

Warunki ekonomiczne funkcjonowania gospodarstw rolnych wpływają na organizację i efektywność gospodarki rolniczej, decydują o wzroście produkcji i sytuacji materialnej ludności rolniczej.

Warunki ekonomiczne są nie tylko uzależnione od samego rolnika, lecz są pochodną sytuacji ogólnogospodarczej, a przede wszystkim sytuacji występującej w działach pozarolniczych. Z kolei ta sytuacja określa poziom popytu na produkty rolne i kształtuje poziom cen rolnych.

Wpływ na warunki ekonomiczne ma efektywność gospodarowania określona przez relacje cen rolnych do cen środków produkcji. Od nich zależy możliwość wyboru efektywnych w danym czasie metod wytwarzania w rolnictwie. Instrumenty ekonomiczne powinny sprzyjać wyborowi metod pozwalających na intensywne wykorzystanie tych czynników, których zasoby są relatywnie niewielkie i dzięki temu na pełniejsze włączenie do produkcji czynników, których zasoby są duże.

W ostatnim okresie zarysował się niekorzystny parytet dochodów ludności rolniczej, który kształtuje się na poziomie 60% w stosunku do ludności nierolniczej. W tym świetle funkcjonowanie gospodarstw rolnych bez zasilenia zewnętrznego w postaci kredytów okazuje się niemożliwe. Każde niemal gospodarstwo z tego tytułu jest zadłużone, a skala tego zadłużenia rośnie w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa.

W rolnictwie indywidualnym najwyższy poziom zadłużenia był w woj. warmińsko-mazurskim (6,0 tys. zł), pomorskim (5,8) i zachodniopomorskim (5,4), wobec 2,2 tys. zł w skali całego kraju [ZEGAR (red.). 2003].

Okazuje się, że wydatki poniesione przez gospodarstwa rolne na cele inwestycyjne były niższe aniżeli zadłużenie. Interpretować to można w ten sposób, że część środków w kredyty i pożyczki została przeznaczona na cele konsumpcyjne (tab. 5).

W skali kraju struktura gospodarstw indywidualnych według głównego źródła dochodów przedstawiała się następująco: 30,0% dochodów uzyskiwano z działalności rolniczej, 24,9% – emerytura lub renta, 23,6% – praca najemna, 5,6% – pozarolnicza działalność gospodarcza, 3,9% – niezarobkowe źródła utrzymania i 12,0% – kilka źródeł utrzymania [GUS 2003].

Tabela 5; Table 5

Wydatki na inwestycje i zadłużenie z tytułu kredytów i pożyczek w 2002 r.
(na 1 gospodarstwo w tys. zł)

Investment costs and credit and loan debts in 2002 (thousand PLN per farm)

Województwo Province	Rolnictwo ogółem Agriculture in total		Rolnictwo indywidualne Individual farming	
	wydatki inwestycyjne; investment expenditures	zadłużenie debts	wydatki inwestycyjne; investment expenditures	zadłużenie debts
Kujawsko-pomorskie	5,5	6,7	5,1	4,9
Pomorskie	4,8	7,1	4,0	5,8
Warmińsko-mazurskie	5,8	8,5	5,2	6,0
Wielkopolskie	6,0	6,1	5,3	4,2
Zachodniopomorskie	4,7	10,7	3,3	5,4
Kraj; Country	3,1	30	2,9	22

Źródło; Source: [ZEGAR (red.) 2003]

Udział dochodów z działalności rolniczej w dochodach ogółem gospodarstw rolnych zmieniał się w miarę wzrostu wielkości gospodarstw. Udział gospodarstw, które z działalności rolniczej uzyskiwały od 30 do 67% dochodów by najwyższy przy wielkości gospodarstwa 4–15 ha. Natomiast odsetek gospodarstw uzyskujących ponad 90% dochodów z rolnictwa był szczególnie wysoki w gospodarstwach 15 ha i więcej.

Jeśli przyjąć wartość produkcji towarowej indywidualnych gospodarstw rolnych za 100, to była ona rozdysponowana na produkcję bieżącą (45,2%) i na zakup środków trwałych (12,2%). Reszta mogła być przeznaczona na konsumpcję i opłaty stałe (podatki). Rozkład nakładów na bieżącą produkcję był zróżnicowany w zależności od wielkości gospodarstwa i województwa. Ze zrozumiałych względów były one wysokie w gospodarstwach małych (1–2 ha), by potem w miarę wzrostu obszaru gospodarstw systematycznie spadać (tab. 6).

Tabela 6; Table 6

Nakłady na produkcję bieżącą w indywidualnych gospodarstwach rolnych w 2002 r. (%)
Inputs on current production on family farms in 2002 (%)

Województwo Province	Razem Total	1–2 ha	2–5 ha	5–10 ha	10–20 ha	20–50 ha	> 50 ha
Kujawsko-pomorskie	43,7	50,6	52,8	46,2	43,9	41,9	42,9
Pomorskie	48,2	71,6	62,7	48,8	47,8	44,6	47,7
Warmińsko-mazurskie	43,1	65,7	57,6	53,3	43,2	39,6	42,8
Wielkopolskie	42,2	58,6	54,4	47,7	44,1	41,0	33,7
Zachodniopomorskie	46,7	75,6	45,8	50,1	38,6	47,1	48,5
Kraj; Country	45,1	72,9	58,1	46,3	42,8	41,3	42,1

Źródło; Source: [ZEGAR (red.) 2003]

Inaczej rzecz się miała przy rozpatrywaniu kwestii inwestycyjnej. Okazało się, gospodarstwa mniejsze inwestowały więcej niż gospodarstwa większe.

Podsumowanie

Procesy rozwojowe w badanym regionie północno-zachodnim przebiegały w nieco innym tempie niż w pozostałych regionach kraju. Na zjawisko to wpływ miała nowa orientacja rolnicza, zmierzająca do lepszego wykorzystania ziemi przy zastosowaniu umiarkowanie wysokich środków produkcji i przy przestrzeganiu zasad rozwoju zrównoważonego.

Strategia postępowania rolników zróżnicowana była w zależności od wielkości gospodarstwa, zasobów pracy i przyjętych kierunków rozwoju. Obok gospodarstw „czysto” rolniczych powstawały gospodarstwa o profilu wielofunkcyjnym, które poszukiwały różnych źródeł dochodów. Również zaobserwowano proces koncentracji produkcji w jednych gospodarstwach i całkowitą rezygnację z niej w pozostałych.

W produkcji roślinnej dominowała uprawa zbóż, przy spadku udziału żyta i ziemniaków na rzecz pszenżyta i kukurydzy. W produkcji zwierzęcej nastąpił regres w chowie bydła i owiec, na rzecz drobiu i trzody chlewnej.

Tendencję do upraszczania produkcji i specjalizacji należy ocenić pozytywnie, gdyż przyczynia się do obniżenia kosztów produkcji i substytucji pracy żywej uprzedmiotowioną.

Warunki ekonomiczne funkcjonowania gospodarstw rolnych były określone przez koszty ponoszone przez właściciela, z jednej strony na inwestycje i nakłady na produkcję bieżącą, z drugiej zaś strony na spłatę zadłużenia z tytułu zaciągniętych kredytów i pożyczek. Kwota pozostała z ogólnych dochodów nie wystarczała na godziwe życie z rolnictwa, stąd potrzeba poszukiwania alternatywnych źródeł dochodów.

Literatura

KRASOWICZ S., IGROS J. 2003. *Regionalne zróżnicowanie wykorzystania potencjału rolnictwa w Polsce*. Pamiętnik Puławski, Zeszyt 132.

GUS 2003. *Wybrane elementy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych*. 2003. Warszawa: XXII–XXIII.

GUS 2004. *Rocznik statystyczny województw*. Warszawa: 557–579.

ZEGAR J. (red.). 2003. *Zróżnicowanie regionalne rolnictwa*. GUS, Warszawa: 262 ss.

Słowa kluczowe: wyniki produkcyjne, warunki ekonomiczne, wydatki inwestycyjne, zadłużenie rolników

Streszczenie

Poznanie możliwości rozwoju gospodarstw rolnych w oparciu o potencjał tkwiący w czynnikach produkcji. Potencjał ten był wykorzystywany w 68,6%, zaś plony zbóż mogłyby być wyższe o 13,9 dt·ha⁻¹.

W sferze ekonomicznej gospodarstwa uzyskiwały dochody z różnych źródeł, w tym rolnictwo właściwe dla całej populacji rolników stanowiło zaledwie 30%. Dochód z rolnictwa wzrastał w miarę wzrostu wielkości gospodarstwa.

PRODUCTION RESULTS AND ECONOMIC DETERMINANTS OF FARMS' FUNCTIONING (ON AN EXAMPLE OF THE NORTH-WEST REGION)

Bogdan M. Wawrzyniak, Bolesław Wojtasik
Department of Advisory in Agribusiness,
University of Technology and Agriculture, Bydgoszcz

Key words: production results, economic determinants, capital expenditures, farmers debts

Summary

Paper showed the possibilities of farms' development on the strength of potential resided in production factors. The potential was being used in 68.6%, while corn crops could be by 13.9 dt·ha⁻¹ better.

The farms were getting incomes from various sources, the properly agricultural activities determined only 30% of their incomes. The incomes were growing up with the farms area increase.

Prof. dr hab. Bogdan M. **Wawrzyniak**
Katedra Doradztwa w Agrobiznesie
Akademia Techniczno-Rolnicza im. J.J. Śniadeckich
ul. prof. S. Kaliskiego 7
85-796 BYDGOSZCZ